

SOVIETMEČIO PALIKIMAS KAIP ETINIS IMPERATYVAS ŠIUOLAIKINEI LIETUVOS ARCHITEKTŪRAI

Vaidas Petrulis

KTU Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva

El. paštas: vaidas_petrulis@yahoo.com

Iteikta 2006-11-02

Santrauka. Nagrinėjami sovietmečio paveldo imperatyvai šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. Konstatuojama, kad svarbi Lietuvos XX a. architektūros paveldo dalis, žlugus Sovietų Sąjungai, dėl įvairių ekonominių, kultūrinių ir ideologinių priežasčių praranda savo patrauklumą ir, nesaugoma įstatymų, gan greitai nyksta. Diskutuojama idėja, kad tik aktyvi šiuolaikinės visuomenės pozicija gali šią situaciją pakeisti. Tačiau XX a. architektūra nėra įprastas paveldo objektas, todėl požiūris į šį paveldą turi būti kūrybingesnis, aktyviau prisitaikant prie šiuolaikinio miesto poreikių. Pabrėžta, kad etiniai imperatyvai čia svarbūs ne tik tradiciškai architektams bei statybų vystytojams, bet ir už architektūros paveldą atsakingiems visuomenės atstovams.

Reikšminiai žodžiai: sovietmečio architektūra, paveldas, socialinė transformacija.

1. Įvadas

Miesto kūrimas – tai begalinis utopijos ieškojimas [1, p. 131] – taip apibendrina miesto raidos procesus J. Jauhainen. Ir iš tiesų polemizuojant apie miestų ateitį susiduria įvairios koncepcijos bei teorijos, formuojančios idėjų, kaip valdyti nepaliaujamą naujų miesto erdvių kūrybą bei senųjų performavimą, srautą. Visgi miestų raidoje itin stipriai pasireiškia ir praktinio pobūdžio aspektai: reakcijos į socialinius procesus, spekuliacija žeme, nekilnojamuoju turtu ir kt., kurie dažnai prieštarauja teorinėms pozicijoms. Tad miesto raidą dažnai atvejais galima įvardyti kaip nuolat kintančią takoskyrą tarp utopinių siekių ir disutopizuojančios realybės. Šiame straipsnyje, atkreipdami dėmesį į etinius sovietmečio architektūrinio palikimo ir šiuolaikinio miesto raidos santykio aspektus, remsimės prielaida, kad *pastangas suderinti utopinę teorinių modelių prigimtį ir praktinius besivystančio miesto poreikius būtų galima laikyti etiniu imperatyvu miesto kūrimo procesu dalyviams.*

Vienas iš galimų utopinio pobūdžio žvilgsnių į šiuolaikinį miestą – *išsaugojanti raida*, kurioje architektūros istorija svarbi tiek kaip materialioji istorinio teksto, tiek kaip abstrakti kolektyvinės vaizduotės išraiška [2, p. 128]. Greičiausiai daugelis pripažintų, kad miestas – tai tarsi knyga, parašyta ne žodžiais, o erdvėmis. Knyga, kurią

skaitydami matome praeitį ir kurioje rašome apie įsivaizduojamą ateitį. Tikėtina, kad Lietuvos miestus norėtume matyti nors iš dalies panašius į tai, ką K. Kurokawa aprašo savo veikalė *Philosophy of Symbiosis*: „Kai eini per Italijos renesanso miestą, netgi paprasčiausias klajojimas po gatves yra nepaprastai malonus. Kiekvienas pastatas mums kalba, kiekviena skulptūra įtraukia mus į pokalbį“ [3]. Be jokios abejonės, kai kalbama apie renesanso ar kitas ankstyvasias architektūros formas, išsaugojimas tampa visų pripažinta norma. Takoskyra tarp miesto knygos vandališko plėšymo ir pagarbaus elgesio su ja čia visiškai aiški. Su kur kas kontroversiškesniais ir sudėtingesniais klausimais susiduriame atsigręžę į XX a. architektūrą. Išsaugojančios raidos puoselėjimas čia tampa sudėtinga problema tiek praktiniame, tiek teoriniame lygmenyje.

Bene aiškiausiai suvokiamas ir populiariausias argumentas, bylojantis apie tai, kad dalis šios architektūros turėtų likti ir tapti ateities miestovaizdžių dalimi, yra *įvairovės, kuri atspindėtų Lietuvos XX a. architektūrinės minties kelią, išsaugojimas*. Kitaip tariant, šie objektai turėtų iliustruoti svarbią Lietuvos XX a. architektūros tradicijos dalį. Tačiau iš šiuolaikinės Lietuvos miestų vystymosi patirties matome, kad sovietmečio architektūros palikimas yra atsidūręs itin sudėtingoje padėtyje.

Daugelis vertingiausių laikotarpio objektų stovi prestižinėse vietose ir be juridinių paveldo statusą suteikiančio 50 metų termino yra gan lengvai pašalinami. Plačiosios visuomenės šie pastatai nevertinami kaip svarbus paveldas, dažnai jie dėl vienokių ar kitokių priežasčių lieka stovėti apleisti. Tad šiandien sunku spėti, kiek šio laikotarpio architektūros, kuri peržengė socialinio būsto ir inžinerinės statybos ribas, išliks. Tokioje situacijoje būtent etiniai miesto kūrėjų imperatyvai, būtent aktyvus teorinio požiūrio ir praktinių aspektų derinimas tampa svarbiu atskaitos tašku sprendžiant šiuolaikinės ir sovietmečio architektūros santykį.

2. Etninis imperatyvas ir architektūros istorija

Kaip jau minėta, XX a. antrosios pusės paveldo ir šiuolaikinio miesto santykis turi tam tikrų teorinių prieštaravimų. Kalbant apie sovietmečio palikimą būtų galima išskirti du svarbiausius aspektus – tai socialistinio realizmo laikotarpis, kurio politizuota architektūrinė raiška verčia atkreipti dėmesį į architektūros ir ideologijos sąsajas, bei su sovietmečio modernizmu atkeliavęs pigios architektūros fenomenas, kai susiduriame su modernizmui būdingomis problemomis: prasta kokybe, suvienodėjimu, neišraiškingumu ir pan. Atsižvelgiant į tai, išskiriamos dvi pagrindinės teorinės problemos: a) moderniosios¹ architektūros įpaveldinimo prieštaros; b) architektūros ir ideologijos sąsajų specifika sovietmečiu bei šių sąsajų įtaka šiuolaikiniam paveldo įprasminimui.

Bene didžiausią sovietinės epochos architektūrinio palikimo dalį sudaro būtent moderniosios architektūros objektai. Taip teorinės prieštaros svarstant šio laikotarpio architektūros saugojimą prasideda nuo pamatinių klausimų apie modernizmo prigimtį. Kai kurių teoretikų nuomone, modernizmo išsaugojimo idėja pati savaime kontroversiška ir prieštaringa: „<...> ar reikia kažkada išdidžiai revoliucingą architektūrą, kovojusią prieš istorijos paminklus, pačią paversti paminklu?“² Ar turėtų architektūros istorijos dalimi tapti pastatai, kurie kurti sekant W. Gropijaus vadovaujamo Bauhauzo principais, prisimenant, kad čia net „nebuvo dėstoma architektūros istorija“ [4, p. 199]? Priešingos poleminės grupės atstovai, tokie kaip *Twentieth century society* narys Alan

Powers mano, kad revoliucinė architektūros funkcija nenustoja egzistavusi įtraukus ją į paveldosaugos akiratį. Priešingai, „jei ji perdirbama, iškraipoma, nugriauinama – potencialus revoliucinio požiūrio inspiravimas, be abejonės, prarandamas“ [5, p. 5]. Papildomu šios diskusijos argumentu galėtų tapti mintis, kad modernizmo antiistoriškumas yra tik iš dalies teisingas ir aki-vaizdžiai pernelyg mitologizuotas teiginys. Jau XIX a. W. Morris suformuluotų architektūros siekių prasme „moderni architektūra buvo visiškai istoriška, įkūnijanti amžiaus dvasią, t. y. tokia, kokią ją atpažins architektūrinė formose ateities kartos“ [4, p. 199]. Šio straipsnio kontekste galbūt ne tiek svarbu palaikyti vieną ar kitą požiūrį, kurie abu gina savąsias miesto utopijas, kiek išryškinti, kad netgi teoriniame lygmenyje klausimas, ar reikia saugoti moderniosios architektūros paveldą, neturi vienareikšmiško atsakymo.

Nepaisant modernistų nusiteikimo istorijos atžvilgiu, kyla ir kitų prieštaravimų. Vienas kertinių klausimų – kaip į teoriškai siekiamo harmoningo, išsaugojančio miesto raidą įterpti Atėnų chartijoje ir CIAM veikloje vystytus modernizacijos teiginius, kurie greitai susilaukė griežtos kritikos už erdvių antihumaniškumą, neišraiškingus architektūrinius sprendimus ir pan.? Kas šioje architektūroje vertintina, kokiais kriterijais vadovaujantis turėtų būti daroma atranka?

Remiantis įprasta architektūros istorinės vertės samprata, sovietmečio architektūros išsaugojimas galėtų būti vertinamas per dvi prizmes: viena vertus, *kompozicinę*, siekiant išsaugoti architektūriškai unikaliausius pavyzdžius, kita vertus, per *kultūrinę*, siekiant išsaugoti erdves, kurios turi platesnę kultūrinę reikšmę nei vien architektūriniai sprendimai. Paskutiniu atveju „pastatas, atsidūręs diskusijos centre, gali būti ne toks svarbus pats savaime, kaip tai, kad jo vietoje galbūt iškilsiantis didžiulis prekybos centras pakeis egzistuojančio ekonominio ir socialinio gyvenimo modelius“ [5, p. 9]. Panašų pavyzdį matome su „Lietuvos“ kino teatru Vilniuje: architektūrinė pastato vertė, nors ir įdomi funkcinės tipologijos požiūriu, nepasižymi kompoziciniu išraiškingumu. Tuo pat metu pastatas yra vienas iš sovietmečiu sukurtos viešosios erdvės pavyzdžių, turi savo kultūrinę praeitį, tradiciją. Panašu, kad šią erdvę galime vertinti kaip vieną iš sovietmečiu susiformavusių „alternatyvių

¹ Čia ir kitur šis terminas vartojamas kaip atitikmuo anglų kalboje įprastam terminui *Modern Movement* arba *Modern Architecture*. Kaip pažymi vienas iš svarbiausių šios srities tyrinėtojų P. Tournikiotis, tai apibrėžia „trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio (bei kitų trijų dekadų) naująją architektūrą ir jos ekstrapoliaciją tiek materialiajame, tiek ideologiniame lygmenyje. Jei laikysime, kad modernioji architektūra turi pabaigą, tai, nepaisant C. Jencks teiginio, kad ji mirė 1972 m. St. Luise“, šią pabaigą labai sunku apibrėžti tiek erdvėje, tiek laike“ [6, p. IX].

² Martin Pawley mintis cituoja ir svarsto Alan Powers [5, p. 4].

buvimo erdvėje būdų“, kurie, anot S. Boyem, „buvo būdas apgyvendinti modernų miestą, nepaisant jo paradoksu“ [7, p. 3].

Visgi šalia bendrųjų menotyrinių nuostatų, įvertinančių architektūrinės kalbos išraiškumą, techninių sprendimų originalumą bei unikalumą ir pan., moderniosios architektūros atveju galima išskirti ir specifines praktines problemas. Netgi moderniosios architektūros saugojimo srityje pažangūs Suomijos specialistai pripažįsta, kad itin svarbu ir sunku atsakyti į šiuos klausimus: kaip traktuoti septintojo–aštuntojo dešimtmečio konstrukcinius eksperimentus, kurie dabar turėtų būti tvarkomi; koku būdu šiandien atsižvelgti į ekologinius aspektus, kai originalūs architektūriniai sprendimai šiandien jau nebeatitinka ekologinių reikalavimų; kokią įtaką išlaikant ir saugant šiuos objektus daro visuomenė [8, p. 7]. Tokioje situacijoje sprendžiant materialias problemas, akivaizdžiai išryškėja etinis aspektas. Norint išlaikyti sovietmečio laikotarpio architektūros pavyzdžius, būtina išspręsti visą kompleksą prieštarinių veiksnių. Tačiau imperatyvas, skatinantis ieškoti šių sudėtingų klausimų atsakymų, – tik sąmoningas apsisprendimas pritariti A. Rossi ir kitų teoretikų pabrėžiami architektūros istorijos reikšmei.

3. Etinis imperatyvas ir ideologija

Posovietinėje erdvėje iškyla ir kitas svarbus teorinis aspektas. Architektūros paveldas susijęs ne tik su modernizmo teorija, ne tik su sunkiai restauruojamu medžiaginiu šių objektų pavidalu, bet ir su itin skaudžia istorine patirtimi. Turint galvoje specifinę Sovietų Sąjungos patirtį, kai, anot T. Venclovos, „politika ir ideologija itin stengėsi pajungti meną savo tikslams, panaudoti meninės temos ir formos patrauklumą, kad galėtų lengviau bei visapusiškiau manipuluoti žmonėmis“ [9, p. 278], tenka pripažinti, kad, žvelgdami į šio laikotarpio architektūrą, taip pat negalime išvengti klausimo apie architektūrinės politinės ideologijos apraiškas. Natūralu, kyla abejonė, ar, siekdami saugoti šią architektūrą, neišreiškiame tam tikros nostalgijos sovietmečio ideologijai?

Negalime ignoruoti fakto, kad didžioji XX a. Lietuvos architektūros palikimo dalis, didžioji moderniosios tradicijos dalis mus pasiekė sovietmečiu. Vakarų šalyse vieną ar kitą požiūrį į modernizmą galime vertinti kaip nepolitizuotą diskusiją dėl teorinės pozicijos, tačiau posovietinėje erdvėje šis procesas įgyja savitą ideologinę potekstę. Tad ir etinis imperatyvas, kuris tampa svarbiu sprendimus lemiančiu veiksmu, įgyja

tam tikro dualumo požymių. Viena vertus, visuomenė turi teisę miestuose matyti ir XX a. architektūros istoriją, kita vertus, priimant sprendimus reikšmingi yra ir ne architektūrinio pobūdžio istorinės praeities faktai. Kristalizuojasi dar viena svarbi teorinė problema: *kokia gi požiūrio turėtume laikytis žvelgdami į politikos bei ideologijos ir architektūros santykį sovietmečiu?*

Šioje vietoje būtina atkreipti dėmesį į F. Jameson įspėjimą, kad politika architektūriniame kontekste gali būti suprantama dvejopai: kaip specifiška, vietinė, empirinė veikla ir kaip „tai, kas organizuoja žmogiskuosius santykius apskritai, kuria ir didina arba riboja ir menkina žmogiškas galimybes“ [10, p. 256]. Būtent ši politikos samprata yra kur kas aktualesnė įvertinant bendrąją sovietmečio politikos ir ideologijos įtaką Lietuvos architektūrinei raidai. Taip pat reikia pabrėžti, kad tiesioginis politinių veiksnių poveikis architektūrai yra skirtingas ankstyvaisiais okupacijos bei intensyvios sovietizacijos laikotarpiais ir vėlesnėje architektūros raidoje. Jau pirmosios okupacijos metais komunistai nurodė „pradėti griauti ir naikinti Lietuvos kultūros paminklus, kurie ideologiškai netiko režimui, o vietoj jų pastatyti skulptūras“ [11, p. 96]. Nors šis faktas iš esmės neturi esmingesnių sąsajų su naujų statinių kūriniu ir jų stilistine raida, tačiau tai buvo viena brutaliausių sovietinės valdžios simbolinio įsitvirtinimo erdvėje formų. Stilistinis „socialistinio realizmo“ įvedimas toliau dar labiau sustiprino naujojo, sovietinio, erdvinės aplinkos identiteto kūrimą. Buvo teigiama, kad „kiekvieno architektūros kūrinio pagrindas yra idėjinis sumanymas <...>. Kuo didesnė visuomeninė reikšmė, tuo raiškiau turi būti išreikštos ir visuomeninės idėjos“ [12, p. 14]. Vėlesniais dešimtmečiais sumanymas kurti socialistinį miestą remiantis paminkline pastatų ir erdvių kokybe laipsniškai keičiamas į siekį kurti architektūrinės socialinės gerovės (tariamą) apraiškas. Tačiau šiuo laikotarpiu politinė įtaka daryta daugiau netiesiogiai – per biurokratinę sistemą ir ekonominėmis priemonėmis.

Nepaisant akivaizdžių ideologinių tikslų, vizualiai išraiškiausias formas įgiję XX a. totalitarinės architektūros fragmentai, tokie kaip „socialistinio realizmo“ architektūra valdant J. Stalinui ar A. Speer kūryba valdant nacionalsocialistams, šiuo metu susilaukia įvairių vertinimų. Bene stipriausius šioje diskusijoje argumentus dėsto Leon Krier, kuris siekia sugrąžinti Albert Speer architektūros reikšmę. Savo poziciją L. Krier argumentuoja tuo, kad, jo manymu, architektūra ir politika yra autonomiškos ir kad negalima kaltinti architektūros, jeigu ji sėkmingai panaudojama politinės

propagandos tikslais: „<...> architektūra nėra politiška, ji tėra tik politikos instrumentas“ [3]. Tiesa, bandant surasti naują požiūrį, neatmestina ir tai, kad architektūra ir toliau bus naudojama propagandos tikslais, kaip „kai kurių patriotiškų Rusijos teoretikų teiginiuose, jog postmodernizmas gimė Rusijoje su Stalino eklektizmu, o ne Vakaruose <...>, nepaisant to, kad istorinės formos vietoje pliuralizmo čia sugražintos autoritarizmo vardan“ [7, p. 5].

Taigi netgi diktatoriškoje politinėje santvarkoje statyti pastatai šiandien negali būti vertinami viena-reikšmiškai, o vėlesniais sovietmečio dešimtmečiais architektūros ir ideologijos sankirtos dar miglotesnės. Ideologinio aspekto čia būta mažiau jau vien dėl pačių nomenklatūrininkų nesugebėjimo šių tikslų tinkamai suformuluoti. Architekto V. Dičiaus žodžiais tariant, „architektūra – ne literatūra, kur kiekvienam ideologui iš karto aišku, koks kieno požiūris į santvarką ir į visuomenę; architektūroje tai sunku suvokti“.

Diskusijoje apie politinės praeities reikšmę saugojant sovietmečio palikimą šiuolaikiniame mieste taip pat greičiausiai ne tiek svarbu palaikyti vieną ar kitą kraštutinį požiūrį, kiek atkreipti dėmesį į ryškėjančią tendenciją politinį aspektą, vertinant sovietmečio architektūrą laikyti sunkiai ačiuopiamu ir vargu ar galimu argumentuoti, L. Krier žodžiais, užsiimant „masiniu architektūros egzorcizmu“ [13]. Kita vertus, minėti diskusiniai aspektai turėtų padėti suvokti, kad pernelyg tiesmuka būtų teigti, jog viskas, kas sukurta sovietmečiu, saugotina. Nepaisant architektūros ir politikos sąsajų prieštaravimo, negalima visiškai ignoruoti ir buvusių ideologinių aspektų; priešingu atveju Lietuvos architektūra gali pakliūti į paradoksalią situaciją, kai sovietmečiu pastatyti objektai, kurie tuo metu miestą mylinčiam žmogui tapdavo okupacijos simboliu, staiga tampa saugojimo objektu. Tokį kontroversišką pavyzdį matome Kauno mieste. Sunku įsivaizduoti tarpukario laikus menanti kaunietį, kuris 1948 m. būtų džiaugęsis penkiakampėmis papuoštu tiltu (1 pav.). Prabėgus penkiasdešimčiai metų šios penkiakampės tampa paveldo dalimi. Be jokios abejonės, čia pasireiškia Ch. Jenckso aprašytas architektūros metaforinio turinio lankstumas, kai architektūros kūrinio suvokimas radikaliai keičiasi priklausomai nuo kultūrinės patirties, nepaisant to, kad forma išlieka ta pati [14, p. 42]. Siekis išlaikyti formas nebūtinai reiškia, kad siekiame išlaikyti ir sovietinę ideologiją. Visgi akivaizdu, kad etinis imperatyvas kalbant apie sovietmečio palikimą turėtų skambėti ne kaip skatinimas beatodairiškai saugoti, bet kaip siekis *išsiaiškinti visas šios daugiasluoksnės architektūros prasmes*

1 pav. Penkiakampės ant Aleksoto tilto Kaune, 1948 m.

Fig 1. Pentagrams on Aleksotas Bridge, Kaunas, 1948

ir tik tuomet spręsti, ar palikti vieną ar kitą objektą ir kaip šias prasmes eksponuoti.

4. Etinis imperatyvas ir praktinis veikimas

Praktinėse sovietmečio architektūros sąsajose su šiuolaikiniu miestu dažnai išryškėja toks pat problematikos nevienareikšmiškumas kaip ir teorinėje plotmėje. Sutikus su teoriniu teiginiu, kad architektūroje svarbu atspindėti visus istorinius laikotarpius, nepaisant politinių pažiūrų, tuo pat metu būtina atsakyti į klausimą, kaip tai suderinti su šiuolaikinio miesto praktinėmis būtinybėmis. Iš anksto galima pasakyti, kad jau minėtas *miesto įvairovės išsaugojimo etinis imperatyvas čia reikalauja ne tik pasyvaus pažinimo ir saugojimo, bet ir aktyvios veiklos, šiuolaikinių panaudos strategijų kūrimo*. Priešingu atveju ir taip diskutuotinos XX a. paveldo išsaugojimo idėjos tampa pažeidžiamos retorikos apie nekonstruktyvią paveldosaugos prigimtį.

Pirmiausia norėtusi atkreipti dėmesį į esamą situaciją. Akivaizdu, kad sovietmečio architektūra labai nukentėjo dėl pasikeitusių sociokultūrinių sąlygų. Glaudžios architektūros materialaus pavidalo ir socialinės jo reikšmės sąsajos lėmė, kad keičiantis politinėms santvarkoms atsiradusi disharmonija socialinėje aplinkoje sukūrė disharmoniją erdvinėje aplinkoje. Ryškiausias tokios dėl sparčios kaitos atsiradusios socialinės ir erd-

2 pav. Pusiau apleista Didžiasalio gyvenvietė
Fig 2. Semi-deserted settlement of Didžiasalis

3 pav. Buvę kultūros namai Mindūnuose (Molėtų r.)
Fig 3. The former House of Culture in Mindūnai (Molėtai district)

vinės disharmonijos pavyzdys – Didžiasalio miestelis (2 pav.). Panašūs, nors ir mažesnio mastelio pavyzdžiai būdingi ir daugeliui kitų provincijos miestelių, kuriuose surastume daugybę apleistų ar pusiau apleistų sovietinio laikotarpio statinių (3 pav.). Tačiau pasikeitus politinei bei sociokultūrinei situacijai dažnai pastebime faktus, kad ir didžiųjų miestų visuomeninės erdvės, turėjusios didelę socialinę ir simbolinę prasmę, taip pat laipsniškai praranda buvusią reikšmę. Užtuot jas adaptavus, jos praranda savo veidą ir tuomet prasideda miesto darymo procesas. Čia pasireiškia tam tikras posovietiniam miestui būdingas fenomenas: sovietmečiu sukurta erdvinė miesto struktūra egzistuoja paraleliai su naująja ir laipsniškai degradiuoja. Dviejų laikotarpių erdvinės struktūros tampa tarsi sunkiai susisiejančiais indais.

Stebint tokią situaciją darosi akivaizdu, kad viena iš svarbiausių sąlygų siekiant išsaugoti svarbesnius sovietmečio objektus – sukurti glaudžias sąsajas su šiuolaikinio miesto socialiniais procesais. Nors „bendrasis miestas“ su jam būdingais bendrais atsakymais greičiausiai neegzistuoja [15], tačiau kai kurie apibendrinti šiuolaikinės erdvės vystymosi aspektai iliustratyviai pateikiami Kevin Ervin Kelley architektūrinio dizaino koncepcijoje. Architektas teigia, kad „mes nekuriame, ko žmonėms reikia, mes kuriame tai, ko žmonės nori. Gilinamės ne tik į žmonių elgesio ypatumus, bet ir į antropologiją, sociologiją, psichologiją, demografiją ir popkultūrą“ [16, p. 1]. Galbūt atrodys paradoksalu, bet kyla klausimas, ar nereikėtų pasitelkti tuos pačius antropologus, sociologus, naujausios reklamos psichologijos tyrėjus siekiant prikelti gyvenimui architektūros paveldo erdves, kurias laikome to vertomis? Anot Kelley, „žmonės nereaguoja į pasaulį, tokį koks jis yra

ar kokį mes, dizaineriai, norėtume matyti, bet jie reaguoja į jį pagal savo suvokimą“ [16, p. 4]. Tad elitistinė, su modernizmu įsigalėjusia koncepcija, pagal kurią architektas žino daugybę priežasčių, kodėl plokščias stogas yra gražu, o žmogus, turėdamas tokį namą jaučiasi nejaukiai, būtina keisti. Vien tik teorinis teiginys, kad svarbiausi sovietmečio pastatai yra neatskiriama Lietuvos architektūros istorijos dalis, neveda toliau nei bet kuris kitas utopinis miesto raidos modelis. Vienas iš svarbiausių keistino požiūrio principų – svarbu ne tik erdvės, ne tik formos, bet ir jų suvokimas. „Suvokimo dizainas“ [16] turėtų tapti tokiu pat svarbiu erdvinės aplinkos įprasminimo elementu, kaip ir materialiuųjų formų pasauselio puoselėjimas.

Kaip jau minėta, XX a. architektūra yra specifinė paveldo sritis. Čia ne tik nėra išsikristalizavusi teorinė paveldosauginės vertės nustatymo bazė, bet didelei visuomenės daliai šios architektūrinės erdvės, vartojant K. E. Kelley terminologiją, prasilenkia su jų norais. Neužtenka, tarkim, Sporto rūmus Vilniuje paskelbti saugojamu objektu, bet būtina aktyviai formuoti visuomenės – tos, kuri naudosis šiais rūmais, – suvokimą, kodėl jie saugotini, nes vargu ar galima tikėtis, kad šis suvokimas atsiras savaime. Modernioji architektūra nėra gotika. Kaip matėme, svarstant jos išsaugojimo problemą, galima rasti tiek teorinių prieštaravimų, tiek techninių problemų, tiek nemalonaus ideologikumo. XX a. architektūros vertės suvokimas turi būti sąmoningai formuojamas. Etninis imperatyvas turėtų būti nukreiptas ne tik į architektus ir verslininkus, kurie nesaugo, bet ne mažiau ir į tą visuomenės dalį, kuriai rūpi, kad ši architektūros dalis būtų išsaugota. Dar daugiau – tik šiuolaikinė reinterpretacija leidžia

sovietmečio objektams įsilieti į Lietuvos architektūros raidą kaip miesto istorijos, o ne vien kaip praeities daliai. Daugeliui istorikų būdingas XIX a. požiūris, kad „istorija yra tikslus mokslas, galintis duoti konkrečius atsakymus, gerokai pasikeitė“ [4, p. 203]. Nebegalima ignoruoti nuomonės, kad istoriniai pastatai, kokie jie stovi šiandien, yra mūsų dabarties atspindys. Patys pastatai tėra praeitis, o tai, kaip juos interpretuojame šiandien, – istorija. Tik nuo elgesio su sovietmečio architektūra modelių priklausys, ar šie pastatai taps mūsų architektūros ir kultūros istorijos dalimi, ar beprasme, nieko nesakančia, griūvančia praeitimi. Kita vertus, siekdami įprasminti šį paveldą kaip architektūros istoriją turime ieškoti ir visuomenei patrauklaus sprendimo: „<...> tikras jos palaikymas siekiant išsaugoti šią paprastą architektūrą galimas tik tuomet, kai supratimas apie šios aplinkos dalies vertę ir reikšmę turės atgarsį visuomenėje – netgi kai tai taps madinga“ [8, p. 8]. Kad ir kaip neįprastai skambėtų, tai reiškia, kad čia bemaž negalima išvengti tokių dalykų, kaip komerciškumas, populiarumas. Vartotojiška visuomenė yra iššūkis, su kuriuo šis tradiciškai nesuvokiamas kaip vertingas XX a. architektūros paveldas turės susidurti. Šiuolaikinė visuomenė, norime to ar ne, yra pasiryžusi suprekinti³ bet ką, netgi „protestą, maištą ir revoliucijos formas“ [17, p. 16]. Tuomet natūraliai kyla klausimas, ar ne vienintelis galimas veikimo būdas šioje situacijoje – patraukliai įterpti sovietmečio objektus į sparčiai ir dažniausiai paviršutiniškai besivystančio miesto struktūrą, suteikti jiems, nors ir tariamą, nors ir spektaklišką, nors ir plokštesnę, nei norėtume, tačiau egzistenciją?

Taip maštant tenka dar kartą prisiminti Ch. Jencks mintį, kad architektūros reikšmių raida priklauso ne vien nuo architektūrinių formų, bet ir nuo to, ką mes žinome apie jas. Jei visuomenėje šios žinios ar išvaizdavimai kinta, keičiasi ir architektūros įprasminimas. Nors reikšmių susiformavimas bei jų kaita yra daugialypis procesas, šiame kontekste norėtusi atkreipti dėmesį į vieną itin svarbią priemonę – *vyraujantį diskursą*. Analizuodamas architektūros ir kalbos sąsajas Umberto Eco prieina prie labai svarbios išvados, kad formų „kalba“ architektūroje nėra visiškai autonomiška komunikacinė sistema: „<...> nors architektūros elementai sudaro sistemą, tačiau jie tampa kodu tik tuomet, kai sujungiami su sistemomis, kurios yra už architektūros ribų“. Taigi „architektūros ir verbalinė kalba yra ne atskiras, bet vientisas

interaktyviai susijęs diskursas“ [18, p. 8]. Kitaip tariant, tik esant aktyviam santykiui su žmogumi architektūra įgyja prasmę, ir kaip pripažįsta daugelis architektūros teoretikų, svarbiausia yra tai, ką laikome atmintyje, kokios esame įgiję patirties, ko esame išmokę, kitaip tariant, kokio kultūrinio diskurso dalimi esame vienu ar kitu metu.

Tikslingas architektūros populiarinimas nėra naujas reiškinys. Tiek totalitarinių valstybių propaganda, tiek šiuolaikiniai reklamos ir propagandos pavyzdžiai yra plačiai paplitę architektūrinės kultūros elementai. Visgi, sugrįžtant prie etinių imperatyvų, būtina atkreipti dėmesį, kad sovietmečio architektūros paveldo būklė šiuolaikiniuose miestuose daug priklausys ir nuo to, kokia linkme pasuks vyraujantis diskursas. Tai kertinė architektūros reikšmių įtraukimo į šiuolaikinį miestą sąlyga, ir tikslas čia – pilietinės vertybės, o ne politinių ar ekonominių interesų gynimas.

5. Apibendrinimas

Apžvelgę teorines problemas bei praktinę architektūros procesų raidą, matome, kad Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūrą galima apibūdinti kaip sudėtingos semantikos, disonuojantį paveldą. Siekiant įgyvendinti visuotinai pripažįstamą principą, kad XX a. antrosios pusės, kaip ir kiekvienos kitos epochos, architektūros dalis turi likti intelektualinės, socialinės, technologinės ir meninės evoliucijos liudijimu, būtina ne tik taikyti įprastines paveldo saugojimo praktikas, bet ir ieškoti papildomų sprendimų.

Pamatinis šio proceso iššūkis – įveikti būdingą posovietinę situaciją, kai sparčiai keičiantis sociokultūrinėms sąlygoms atsirado gili socialinio aktualumo spraga, iš dalies atkirtusi XX a. antrosios pusės architektūrą nuo visuomenės. Akivaizdu, kad naujų reikšmingumo bendruomenei formų atsiradimas neatsiejamas nuo aktyvių socialinių procesų. Čia būtinas ne tik humanitarinis diskursas, analizuojantis šios architektūros daugiasluoksnės semantikos reikšmes bei jų kaitą laikui bėgant, bet ir akademinis procesas tiesiogiai lydintis architektūrinio suvokimo lavinimas naudojant šiuolaikines informacijos sklaidos ir kitas priemones.

Nekyla abejonių, kad, nesant aktyvių sprendimų bei tęsiantis sovietmečio erdvių regresui, kuris yra kur kas spartesnis nei natūralus fizinis objektų nusidėvėjimas, neilgai trukus didžiosios šio paveldo dalies nebeliks. Tačiau čia pat turime pastebėti, kad esamoje situacijoje siekis išsaugoti XX a. antrosios pusės architektūros paveldo objektus yra labai priklausomas nuo veiksnio, kurį

³ Sovietmečio paveldo plotmėje akivaizdus to pavyzdys – Grūto parkas.

galime pavadinti etiniu imperatyvu. Kol kas tai lieka bene vieninteliu veiksmu, galinčiu paskatinti būtinus visuomeninius procesus.

Literatūra

1. JAUHAINEN, J. Urban Utopias, Revolutions and the 21st Century City. In *Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics III*. Eds. Virve Sarapik, Kadri Tüür. Tallinn: Proceedings of the Estonian Academy of Arts 14, 2003, p. 131–137.
2. ROSSI, A. *The Architecture of the City*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press, 1982.
3. KUROKAVA, K. *Philosophy of symbiosis*. 1994 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.kisho.co.jp/page.php/70>
4. FORTY, A. *Words and Buildings: a Vocabulary of Modern Architecture*. London: Thames & Hudson, 2000.
5. POWERS, A. Style or Substance? What we are trying to conserve? In *The Care and Conservation of Mid-Twentieth century architecture*. Ed. by Susan Macdonald, Bath: Donhead, 2001, p. 3–11.
6. TOURNIKIOTIOS, P. *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press, 1999.
7. BOYM, S. Nostalgia, Moscow Style: Authoritarian Postmodernism and its Discontents. *Harvard Design Magazine*, Winter, Spring, 2001, No 13, p. 5 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.gsd.harvard.edu/research/publications/hdm/back/13boym.pdf>
8. KANGAS, P. Opening Address. In *Dangerous Liaisons: Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Ed. by A. K. Nevanlinna. Vaasa, 2001, p. 7–8.
9. ŠTROMAS, A. *Laisvės horizontai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
10. JAMESON, F. Is Space political? In *Rethinking Architecture*. Ed. Neil Leach. London: Routledge, 1997, p. 255–269.
11. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
12. ХОДЖАЕВ, Д. Некоторые вопросы теории архитектурно-ансамбля. *Архитектура СССР*, 1953, № 2, с. 14–18.
13. KRIER, L. *The Suppression of Classical Architecture in Postwar Germany*. 1998 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://zakuski.math.utsa.edu/krier/suppression.html>
14. JENKS, CH. *The language of post-modern architecture*. London: Academy editions, 1981.
15. MARCUSE, P. *The City as perverse metaphor*. 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://users.fmg.uva.nl/jrath/educ/@Marcuse_City_as_Metaphor_City_2005.pdf
16. KELLEY, K. E. Architecture for Sale, 2003. *Harvard Design Magazine*, Fall, 2002, Winter 2003, No 17, p. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.gsd.harvard.edu/research/publications/hdm/back/hdm_17kelley.pdf
17. MAŽEIKIS, G. Revoliucijos takais: sukilęs prieš spektaklio visuomenę. In *Guy Debord. Spektaklio visuomenė*. Vilnius: Kitos knygos, 2006, p. 9–31.
18. MARKUS, T. A.; CAMERON, D. *The Words Between the Spaces*. London: Routledge, 2002.

SOVIET HERITAGE AS ETHICAL IMPERATIVE FOR CONTEMPORARY LITHUANIAN ARCHITECTURE

V. Petrusis

Abstract. The paper analyses ethical imperatives for the soviet time heritage in contemporary Lithuanian architecture. The main statement of this paper is that the soviet period is an important part in the 20th century history of Lithuanian architecture. However, because of economic, cultural and ideological changes after the collapse of the Soviet Union this unprotected by law architectural heritage gradually disappears. The paper discusses the idea that only ethical consideration of contemporary society towards this problem can change the situation. Also, it is pointed out that the ethical responsibility lies not only on architects and construction developers but also on the entire society, which supports the idea to have this architecture as a part of our city in order to reflect its cultural and architectural history. The position regarding this part of heritage should be much more creative compared with traditional attitude towards architectural heritage.

Keywords: soviet architecture, heritage, ethical imperative.

VAIDAS PETRULIS

Doctor of the Humanities, Kaunas University of Technology, Institute of Architecture and Construction, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lithuania
E-mail: vaidas_petrulis@yahoo.com

Research interests: history and theory of the 20th c architecture, soviet culture.